

Portret

Mirjana MARINKOVIĆ

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Pregledni stručni rad.

Prihvaćen za tisak 15. 10. 2017.

Fatma Aliye i obrana islamskih vrijednosti

TANZIMAT I OBRANA ISLAMA

Epoha reformi u Osmanskom Carstvu, poznata pod nazivom Tanzimat (1839–1878/1908),¹ iznjedrila je više turskih pisaca i vrhunskih intelektualaca koji su riječju i djelom radili na modernizaciji turskog društva, podizanju društvene svijesti, obrazovanju masa i uvođenju tekovina europske kulture, poput parlamentarizma, ustavne monarhije, političkih sloboda. Tanzimat je do punog izražaja došao u književnosti koja se tijekom 19. stoljeća pokazala kao moćno sredstvo borbe za preobražaj zaostale imperije. Spisatelji İbrahim Şinasi (1826–1871), Namık Kemal (1840–1888), Ahmet Midhat (1844–1912) i mnogi drugi djelovali su kao istinski patrioti i zaštitnici islamske kulture koju su bili prinuđeni braniti od napada europskih pisaca, novinara i orijentalista, koji su često znali biti neutemeljeni i proizvoljni. Intelektualne polemike s europskim misliocima i znanstvenicima ostavile su traga u njihovom stvaralaštvu, ali i u razvoju turske književnosti i društvene misli. Ideje koje su zastupali tanzimatski autori ostaju aktualne i svježije i danas, imajući u vidu stalnu potrebu dva svijeta zvana Istok i Zapad, za međusobnim analiziranjem, kritiziranjem i tumačenjem.

Namık Kemal je pionir nove turske književnosti. Imao je snažan utjecaj na više generacija turskih pisaca. Jedan je od velikana ne samo turske književnosti, već i novije turske historije. Autor je rasprave pod naslovom *Obrana od Renana* (*Renan Müdafaaamesi*)² u kojoj je nastojao znanstvenim argumentima pobiti stavove francuskog filologa Ernesta Renana koji je 1883. godine održao predavanje u Francuskoj akademiji znanosti pod naslovom *L'İslamisme et Science (Islam i Znanost)* u kojem je iznio tezu da je islam prepreka znanstvenom i civilizacijskom napret-

ku. Odgovor Namıka Kemala *Renan Müdafaaamesi* tekst je kojim jedan islamski i tanzimatski intelektualac Osmanskog Carstva 19. stoljeća polemizira s jednim kršćanskim intelektualcem o islamskoj civilizaciji, nastojeći pobiti tvrdnje Ernesta Renana, ali i drugih europskih pisaca koji su sličnog mišljenja. Ovo djelo Namıka Kemala objavljeno je 1908. godine, nakon čega je tiskano još nekoliko puta.³ Kao što je drugim svojim književnim radovima davao putokaz drugim piscima, Namık Kemal je ovim traktatom pokazao na koji način treba braniti vlastitu kulturu i kako treba voditi dijalog s Europom.

U tim procesima aktivno je sudjelovala Fatma Aliye, jedna od dviju kćeri Ahmeta Cevdet paše (1822–1895), velikog turskog pravnik, historičara i državnika, tvorca prvog turskog građanskog zakonika *Mecelle*.⁴ Fatma Aliye pripada tzv. prijelaznoj generaciji tanzimatskih književnika koja je stvarala u epohi sultana Abdülhamida II. (1876–1909).⁵ Njena sestra Emine Semiye bila je obrazovana u Francuskoj i Švicarskoj i daleko poznata po slobodoumnosti i odlučnosti u borbi za ženska prava i političke slobode, u čemu je nadmašivala i sestru Fatmu Aliye.⁶

“JEDNA ŽENA”

Životni put Fatme Aliye svjedoči o intelektualnoj klimi turskog društva 19. stoljeća koje još uvijek nije blagonaklono gledalo na školovanje ženske djece i

³ Abdullah Uçman, “Namık Kemal”, *Tanzimat Edebiyatı*, ur. Smail Parlatur *et al.*, Ankara: Akçağ, 2006, str. 283–284.

⁴ Fatma Aliye ocu je posvetila posebno djelo – *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Bedir Yayinevi, 1995.

⁵ *Yeni Türk Edebiyatı 1839–2000*, ur. Ramazan Korkmaz, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2005, str. 110–111.

⁶ Glas o sestrama Emine Semiye i Fatmi Aliye nije mimoišao ni srpsku književnicu Jelenu Dimitrijević (1862–1945) koja ih spominje u romanu *Nove* posvećenom osviještenim Turkinjama koje su težile slobodi i emancipaciji: “Organizovali u Solunu nekakvo Književničko društvo, pa su za članove uzeli i žene: Fatma-Aliju i Emine-Semiju, Đulistan-Hismetu, Fatma-Fahrenazu, Nidar-hanumu...” – Елена Димитријевић, *Нове*, Београд: Службеник гласник, 2012, str. 155.

¹ U znanosti ne postoji jedinstven stav o tome kada završava epoha Tanzimata. Neki historičari smatraju da je suspendiranje prvog osmanskog Ustava 1878. označilo njezin kraj, dok se drugi više priklanjaju mišljenju da je ponovno uvođenje Ustava 1908. ili mladoturska revolucija završetak tanzimatske ere.

² *Renan Müdafaaamesi (İslâmiyet ve Maârif)*, ur. M. Fuad Köprülü, Ankara: Milli Kültür Yayınları, 1962.

učenje stranih jezika i u kojem je vladala tradicionalna podjela rodni uloga. Na sreću, imala je podršku prosvijećenog, ali konzervativnog oca Ahmeta Cevdet paše koji joj je omogućio da uzima sate kod najboljih privatnih učitelja. Kao mlada djevojka “nije imala drugih prijatelja osim knjiga i časopisa na turskom i francuskom jeziku”, piše autorica njene biografije Güven Taneri Uluköse.⁷ U književni život stupila je kao prevoditeljica tada popularnog romana *Volontè* (na turskom *Meram*) Georgesa Ohmeta 1889. godine. Prijevod je potpisala samo kao “Jedna žena” (“*Bir Kadın*”). Prijevod je naišao na odličan prijem, ali je izazvao i upitanost javnosti koja nije mogla prihvatiti da je jedna žena kadra tako uspješno prevoditi s francuskog jezika.⁸ S druge strane, potpisujući se kao “Jedna žena”, Fatma Aliye je skrenula pažnju društva na potrebu za sudjelovanjem žena u intelektualnom životu posljednjih godina Osmanskog Carstva.

Usprkos činjenici da joj je suprug punih deset godina zabranjivao da čita i piše, Fatma Aliye ubrzo je postala oličenje intelektualke tanzimatske ere, čiji je dom bio otvoren za posjete znatiželjnih europskih dama, supruga stranih diplomata koje su voljele s njom voditi razgovore o islamskoj kulturi i položaju žene u islamu.⁹ Stekla je naklonost Ahmeta Midhata, plodnog tanzimatskog prozaiste, koji joj je postao duhovni otac i savjetnik. Fatma Aliye je prva turska romansijerka i prva turska filozofkinja, prva književnica koja je u osmanskome dobu pisala o ženskom pitanju, čija su djela izlagana na književnoj izložbi u Chicagu 1893. godine.¹⁰ Pripada tzv. prijelaznoj generaciji tanzimatskih književnika koja je stvarala u epohi sultana Abdülhamida II. (1876–1909). Pisala je za više listova i časopisa kao što su *Hanımlara Mahsus Gazete (List za dame)*, *Tercüman-ı Hakikat (Tumač stvarnosti)*, *İkdam (Napredak)*, *Sabah (Jutro)*.

Fatma Aliye doskora nije bila predmet znanstvenog zanimanja u Turskoj, a ni u svijetu. Razlozi za to su različiti. Jedan od njih je otklon prema osmanskoj prošlosti koji je dugo vrijeme dominirao književ-

nom i javnom scenom u republikanskoj Turskoj. Vladajući književni diskurs nije bio pogodan za pisce koji su imali bilo kakvih veza s osmanskim institucijama i tradicijama, a Fatma Aliye se doživljavala kao ličnost bliska imperijalnom establišmentu. Drugi razlog je zaborav starih konzervativnih državnika poput njenog oca Ahmeta Cevdet paše i njegovih kćeri Fatme Aliye i Emine Semiye. Treći je nedostupnost njenih djela koja se do pred kraj prošlog stoljeća nisu tiskala latiničnim pismom i adaptirala na suvremeni turski jezik, zbog čega ih nove generacije u Republici Turskoj nisu mogle čitati ni razumjeti. Četvrti, i vjerojatno najvažniji, njena je isključiva vezanost uz islamsku religiju i ideologiju osmanizma, što je bilo nadiđeno u vrijeme rađanja turske nacionalne svijesti i stvaranja Republike Turske. “Nijedna muslimanka nije bila više muslimanka i više posvećena očevoj vjeri i majčinom velu”, primijetio je Marcele Tinayre.¹¹

Ipak, u novije vrijeme poklanja se sve više pažnje osmanskome naslijeđu, spisateljima i spisateljicama ranijih epoha, te se ulaže stanovit trud da se uspostavi davno srušeni most između imperijalne prošlosti i republikanske sadašnjosti, te da se njihovo djelo iznova kritički čita i tumači.¹² U tom kontekstu, Fatma Aliye zaslužuje istaknuto mjesto koje joj odavno pripada u povijesti turske književnosti.

TEZÂHÜR-I HAKİKAT: DUŽNOST ISLAMSKÉ INTELEKTUALKE DA ODGOVORI EUROPSKIM ORIJENTALISTIMA

U siječnju 2016. godine prvi put je objavljen rukopis njenog rada koji je napisala potaknuta tvrdnjama i spisima europskih orijentalista o islamskoj religiji i odnosu islama prema znanju, znanosti i progresu. Rukopis nosi naslov *Tezâhür-i Hakikat (Objelodanjivanje istine)* i priređen je i tiskan povodom osamdesete godišnjice njene smrti. Do tada je čuvan u Knjižnici “Ataturk” pod brojem 1236 u okviru fonda “Hartije Fatme Aliye” koji je dio zbirke “Rukopisi Osman Ergin”.¹³ Po mišljenju priređivača, djelo je nastalo

⁷ Güven Taneri Uluköse, *Fatma Aliye. Bir Biyografi*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2013, str. 33.

⁸ U predgovoru njenom prvom romanu *Muhadarat* Ahmet Midhat navodi da su neki sumnjali da je Fatma Aliye tako nešto mogla učiniti te su prijevod pripisivali ili njenom bratu Aliyu Sedatu ili ocu Ahmetu Cevdet paši – Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2012, str. 7–14.

⁹ Илбер Ортајли, *Најгужу век имперуја*, прев. Мирјана Маринковић, Београд: Српска књижевна задруга, 2004, ОУД. 198.

¹⁰ Opus Fatme Aliye čine romani *Hayalve Hakikat* (napisan zajedno s Ahmetom Midhatom), *Hayal ve Hakikat, Muhadarat, Udi, Levayih-i Hayat, Enin, Ref et* i filozofskih studija *Nisvan-ı İslam, Teracim-i Ahval-i Felasife, Tedkik-i Ecsam, Taaddüd-i Zevcata Zeyl, Tarih-i Osmaniyye'nin Bir Devre-i Mühimmesi – Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani, Namdaran-ı Zenan-ı İslâmiyan, İstila-yı İslâm*. Većina ovih djela objavljena je na suvremenom turskom jeziku krajem 20. i početkom 21. stoljeća u Turskoj – G. T. Uluköse, *Fatma Aliye*, str. 93–112.

¹¹ Citirano prema: Elizabeth Paulson Marvel, *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvan-ı İslâm*, magistarski rad, rukopis, The Ohio State University, 2011, 34.

¹² Djelo Fatme Aliye posljednjih je godina postalo predmet više znanstvenih i književnih studija u Turskoj. – Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, magistarski rad, rukopis, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2005; Şahika Karaca, “Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, 1481–1499; Güven Taneri Uluköse, *Fatma Aliye. Bir Biyografi*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2013; Fatma Barbarosodlu, *Fatma Aliye: Uzak Ülk*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015.

¹³ Spis se sastoji od 73 lista dimenzija 26 x 16,5 cm. Priređivači smatraju da je nastao 1910. godine. Objavljen je u siječnju prošle godine – Fatma Aliye Hanım, *Tezâhür-i Hakikat*, ur. Ali Utku, Mukadder Erkan, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

1910. godine na poticaj Ahmeta Midhata, duhovnog oca Fatme Aliye, njenog književnog mentora i suradnika.¹⁴

Fatma Aliye je djelo namijenila prije svega domaćoj javnosti koja nije imala saznanja o tome što se u Europi govori i piše o islamu i muslimanima. Smatrala je da je dug osmanske inteligencije da napiše jednu detaljnu historiju islama, da prevede djela koja su još uvijek na arapskom jeziku, da ne čeka od znanstvenika iz inozemstva da to učine za njih kao što su primorani većinu onoga što oblače, čime se hrane, čime namještaju svoje kuće dobavljati iz inozemstva.¹⁵ Osim toga, isticala je poražavajuću neupućenost svojih suvremenika u plodove islamske civilizacije.

Ova autorica u svom je spisu demonstrirala najprije odanost islamskoj vjeri i obrazovanju koje je dobila u roditeljskom domu. Iako u vrijeme njenog odrastanja nije bio običaj da se ženska djeca školuju, ona je kao kći uglednog državnika imala privatne učitelje i mogućnost naučiti arapski, perzijski i francuski jezik, te se upoznati s europskom književnošću i filozofijom. Pregršt podataka o ambijentu u kojem je stasala ova turska spisateljica, o teškoćama i nerazumijevanju na koje je nailazila u želji da se obrazuje ostavio je Ahmet Midhat u djelu *Fatma Aliye. Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu* (*Fatma Aliye. Rađanje jedne osmanske spisateljice*).¹⁶ Iz prepiske Fatme Aliye s Ahmetom Midhatom i niza njenih djela očituje se duhovni milje tanzimatskog doba – potreba za modernizacijom, širenjem vidika, svekolikim napretkom uz privrženost vrijednostima tradicionalne islamske kulture.

Fatma Aliye je u spisu *Tezâhür-i Hakikat* izričito ustvrdila da su “islamske žene poglavito muslimanke” i da “najprije misle o svojoj pripadnosti islamskoj vjeri, a potom o svojoj ženskoj prirodi”¹⁷ (istaknula M. M.). U tom smislu, smatrala je svojom dužnošću da prikaže i na svoj način prokomentira neke radove koje je imala priliku pročitati a koje su napisali neki europski orijentalisti i pisci o islamu. “Činjenica da među nama ima onih koji se protive tome da se žene bave znanostu ne može učiniti da zaboravim da mi moja pobožnost i pripadnost islamskoj vjeri nalažu da je branim,” bila je izričita Fatma Aliye.¹⁸ Na to ju je poticao i njen veliki duhovni učitelj, pisac Ahmet Midhat. On joj je još 1896. u jednom pismu savjetovao da napiše jednu raspravu i da na turski jezik prevede tekstove poznatog francuskog svećenika Hyacinthe Loysona (1827–1912), koji je 1869. napustio katoličanstvo i propovijedao pomirenje katoličke vjere s

modernim idejama, pa čak i ujedinjenje velikih mono-teističkih religija.¹⁹ Osim toga, u drugom pismu iste godine iznio joj je detaljan plan i podjelu po poglavljima njene studije pod naslovom *İsti'lâ-yı İslâm* (*Trijumf islama*), što se u dobroj mjeri poklapa sa strukturom djela *Tezâhür-i Hakikat*.²⁰

“SLABLJENJE ISLAMSKE CIVILIZACIJE NEMA VEZE S ISLAMOM NEGO S MUSLIMANIMA”

Ovo je temeljna misao Fatme Aliye koja brani islam kao religiju i sistem vrijednosti, o čemu se na Zapadu piše i govori najčešće pogrešno još od križarskih ratova. Stoga je osnovni cilj rasprave *Tezâhür-i Hakikat* upoznavanje s europskim predodžbama o islamu, te kritika i ispravljanje negativne percepcije islama u vrijeme kreiranja orijentalističkog diskursa u Europi, koji je uglavnom ostajao bez odgovora osmanske inteligencije, što je autorica sa žaljenjem konstatirala.²¹ Zato je bila ponukana napisati taj tekst kao usamljenica u mraku koji je “sve zavio, kao da je sjajno sunce svijeta odjednom zašlo u našoj zemlji.”²²

Na samom početku teksta Fatma Aliye je jasno istakla da je “crno neznanje” dovelo njene sunarodnjake i druge muslimane njenog vremena u situaciju da u Europu šalju svoju djecu na školovanje, iako su nekada Europljani masovno odlazili u Bagdad i Andaluziju doživjeti civilizacijski napredak i izučiti znanosti i umjetnosti. Osim toga, islamski intelektualci su zbog nepoznavanja stranih jezika ostajali nijemi i neobaviješteni o onome što se u Europi piše protiv islamske kulture, istakla je Fatma Aliye.²³ Bernard Lewis navodi da “poznavanje stranih jezika nije bila cenjena sposobnost (ako ne i potpuno suprotno od toga) i nije vodila do visokog položaja. To je prije bio jedan uskostručni zanat koji je pripadao nemuslimanskim zajednicama i, poput nekih drugih sličnih zanimanja, nosio je mrlju društvene inferiornosti.”²⁴ Najbolnije je to, piše Fatma Aliye, što Europljani koji poznaju uzvišenost islama kažu da većina samih muslimana ne poznaje činjenice o islamu i da ih iz tog razloga smatraju protivnim toj religiji.²⁵ Ovaj stav ukazuje na duhovni okvir u sumrak Osmanskog Carstva, kojeg je Fatma Aliye bila bolno svjesna, kao i na neprosvijećenost najvećeg dijela društva. Ona sma-

¹⁹ Isto, str. 12.

²⁰ Isto, str. 15. Djelo je objavljeno u nastavcima u časopisu *Musavver Fen ve Edebiyat Mecmuası* 1. ožujka 1900. – 28. svibnja 1902.

²¹ “Imamo mi ljude koji pišu. I trebali su pisati. Ali nisu bili u stanju.” – Fatma Aliye, *Tezâhür-i Hakikat*, str. 157.

²² Fatma Aliye, *Tezâhür-i Hakikat*, str. 152, 157.

²³ Isto, str. 151–152.

²⁴ Bernard Luis, *Muslimansko otkriće Evrope*, prevela Vineta Marinović, Beograd: ATC Avangarda, 2004, str. 110.

²⁵ Fatma Aliye, *Tezâhür-i Hakikat*, str. 222.

¹⁴ Isto, str. 12–19.

¹⁵ Isto, str. 158.

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye. Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Osmanlıca'dan Äeviren Bedia Ermat, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.

¹⁷ Fatma Aliye, *Tezâhür-i Hakikat*, str. 251.

¹⁸ Isto, str. 7.

tra da se zahvaljujući ličnostima kao što su Ibrahim Müteferrika (1670?–1745)²⁶ i Kâtip Çelebi (1608–1657)²⁷, turski i islamski svet upoznao s europskim jezicima i znanostima. S druge strane, napori orijentalista da Europu upoznaju s istinom o islamu, po njenom mišljenju, donose više koristi Europi nego muslimanima i stoga “Europa se više nego mi treba tome radovati i pokazati im zahvalnost.”²⁸ Ona podsjeća da se nije čulo da se pojavio neki musliman koji je iz islama prešao u kršćanstvo, za razliku od Europljana, pa čak i europskih misionara, koji su primili islam, o čemu je pisao europski tisak uz spominjanje njihovih imena i zvanja.²⁹ Podsjetila je da su muslimani bili na visokom stupnju kulture i umjetnosti do prije tri stoljeća, nakon čega je nastao period zastoja, pa čak i propadanja. Lucidno je primijetila da stagnacija i slabljenje islamske civilizacije tijekom posljednja tri stoljeća “nemaju veze s islamom, nego s muslimanima”,³⁰ koji zbog stalnog ratovanja i političkih problema nisu pronalazili vremena za bavljenje kulturom i umjetnošću. Čitav njen spis može se tumačiti kao obrana i afirmacija izvornih islamskih vrijednosti koje neki europski pisci previđaju. Ona podsjeća na veličinu islamske civilizacije koja je stoljećima bila prisutna na Mediteranu, u Španjolskoj, na Siciliji, odakle je zračila sjajem do Italije, Francuske i Njemačke i odigrala ulogu u njihovom prosvjećivanju. Stoga, piše ona, “imamo se pravo začuditi što su klevete nekolicine svećenika obmanule i prevarile Europu.”³¹

Fatma Aliye je pišući obranu islama razmatrala stavove raznih autora 19. stoljeća koji su pisali u pariškoj štampi ili, pak, objavljivali posebne knjige o islamskoj religiji, od kojih su neki bili afirmativni, a neki negativni prema islamu. Osjeća se da su pozitivne reprezentacije izazivale zadovoljstvo Fatme Aliye koja ih je do detalja unosila u svoj tekst, dok je s onim negativnim polemizirala i iznosila argumente. Tako su se u njenom spisu našli Alfred Le Chatelier, Charles Mismar, Hartwig Derenbourg, Nicolas Perron, Bartelemy Saint-Iler, Thomas Carlyle, Hyacinthe Loyson, John William Draper, Louis Bertrand. Ovaj pozamašni spisak pokazuje da je Fatma Aliye, koliko su joj to mogućnosti dozvoljavale, pomno pratila europsku misao i da je osjećala obavezu zabilježiti svoje dojmove i ponuditi tumačenje fenomena koje je smatrala važnima. Fatma Aliye je iznad svega bila prosvjetiteljica s osjećajem dužnosti prema svojoj naciji i vjeri.

Alfred Le Chatelier (1855–1929)³² autor je knjige *L’Islam au XIXe siècle (Islam u 19. stoljeću, 1888)* u kojoj se posebno bavi širenjem islama u Aziji i Africi, doprinosom derviških redova u širenju islama i prednostima islama u odnosu na kršćanstvo. Fatma Aliye je posebno istakla njegov stav da muslimani ostaju privrženi svojoj vjeri i korijenima iako prihvaćaju europsko obrazovanje. To je bilo polazište cjelokupnog reformskog procesa epohe Tanzimata i potonjeg nacionalnog buđenja i ideja vodilja koju će formulirati Ziya Gökalp riječima *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*.³³ Fatma Aliye također je bila uvjerena da je put za turski narod sinteza europskog obrazovanja i islamske religije i kulture. Stoga ona posebno naglašava Le Chatelierovu primjedbu da su Francuzi osvojili Alžir, ali da nisu uspjeli Alžirce učiniti Francuzima, koliko god se trudili prosvjetiti ih. Le Chatelier je smatrao da muslimanska omladina izučava europsku kulturu i da se vide veliki plodovi obnove i progressa kod osmanskih muslimana. Fatma Aliye prenosi njegove riječi tome u prilog: “Premda su turski muslimani preuzeli mnoge europske običaje, ideje, znanosti i umjetnosti, oni opet ostaju muslimani.”³⁴

Spisateljica posvećuje dužnu pažnju idejama Charlesa Mismara (1832–1904)³⁵ koji u knjizi *Soirées de Constantinople (Istanbulske noći, 1870)*³⁶ tvrdi: “Što pripadnici islamske vjere više čitaju i upoznaju se sa znanostima i umjetnostima, to su više muslimani. Kršćani, pak, što se više upoznaju sa znanostima i umjetnostima, to više izlaze iz kršćanstva.”³⁷ Fatma Aliye potom podsjeća na tragičnu sudbinu brojnih znanstvenika i filozofa i otpor crkvenih autoriteta prema znanstvenim inovacijama u povijesti kršćanstva. U prilog poštovanju znanosti i znanstvenika kod muslimana Mismar je naveo riječi halife Mamuna koji je prisustvovao znanstvenoj raspravi između dvojice znanstvenika – jednog muslimana i jednog kršćanina. Kako je u diskusiji pobijedio kršćanin, halifa je rekao da je “on više musliman, jer je veći znanstvenik.”³⁸ Charles Mismar nije bio sasvim običan poznavatelj islamskih prilika. Proveo je nekoliko godina među

³² Francuski časnik i orijentalist. Autor tekstova o muslimanima Azije i Afrike, osnivač Odsjeka za sociologiju islama pri Collège de France u Parizu 1902 i Istraživačke misije u Maroku. Vlasnik i urednik *Revue de monde musulman* posvećene historiji i kulturi islamskog sveta koja je počela izlaziti 1906. godine u Parizu.

³³ Poznato djelo Ziyee Gökalpa (1876–1924), osnivača turske sociologije, u prijevodu *Turkizacija, islamizacija, modernizacija*, što predstavlja stupove turskog nacionalnog identiteta.

³⁴ F. Aliye, nav. djelo, str. 164–165.

³⁵ Francuski novinar i pisac, autor knjige *Soirées de Constantinople*, urednik lista *La Turquie* koji je izlazio u Istanbulu. Blizak prijatelj s turskim državicima, prevoditelj velikog vezira Ali-paše (1815–1871).

³⁶ URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.321010733.12132;view=1up;seq=9> (pristup: 30. 10. 2017).

³⁷ F. Aliye, nav. djelo, str. 166.

³⁸ Isto, str. 167.

²⁶ Osnivač prve turske tiskare otvorene 1727. godine.

²⁷ Prvi turski znanstvenik i pisac koji je donekle bio upoznat s europskom znanosti.

²⁸ F. Aliye, nav. djelo, str. 154.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, str. 157.

³¹ Isto, str. 153.

Osmanlijama, drugovao s pjesnikom Izzetom Mollaom, radio kao pisar velikog vezira Ali-paše. Fatma Aliye naglašava da je Mismar napisao knjigu s ciljem da posluži istini. Navela je više primjera iz njegovog djela koji ukazuju na negativan odnos kršćanstva prema znanosti, kao što su mnogobrojna spaljivanja knjiga koje je crkva smatrala heretičkim. Iako je Europa onoga doba bila zahvaćena sekularizmom, a razvoj sekularne europske znanstvene misli doveo do poleta europskih država, Fatma Aliye nije smatrala da se znanost i islamska vjera isključuju. Ona piše da je Mismar nalazio pomirenje između znanosti i religije u riječima Sv. Jeronima koji je govorio da “postoji istina u geometriji, u matematici. Ali to nije znanost o vjeri. Znanost o vjeri je poznavanje svetih knjiga. Slušanje Proroka, vjera u Evanđelje.”³⁹ Primjeri uništavanja znanstvenih djela po nalogu crkvenih autoriteta, koje je nizao Mismar, naveli su ga da se zapita: “Da nije bilo islamske vjere, drevne znanosti ostale bi potpuno nepoznate. Tko bi nam rekao da je čovječanstvo izgubilo veliko bogatstvo koje se odnosi na znanost i književnost za petnaest stoljeća u kojima su kao ljudsko znanje postojale samo naredbe i prosudbe crkve.”⁴⁰ Ovo su ključni argumenti koje je Fatma Aliye pokušala iskoristiti da dokaže historijski doprinos islamske kulture ljudskoj civilizaciji i da istakne da postoje zapadni pisci koji uviđaju tu činjenicu. Potom je našla shodnim doslovno citirati Mismera, jer je u njegovim riječima naišla na tvrdnju da kršćanska vjera nema zasluga za postignuti napredak suvremenih društava: “Nek ne traže uzalud utjecaj kršćanstva na progres modernih društava! Zato što je progres dostigao savršenstvo nasuprot i protivno kršćanstvu [...] [n]apredak današnjice nije stvorilo kršćanstvo nego civilizacija.”⁴¹ Ovaj citat se može tumačiti i kao odraz europskog sekularizma koji Fatma Aliye koristi kao protutežu mišljenju da je islam prepreka za društveni napredak,⁴² ili kao potvrdu argumentu da je kršćanstvo odgovorno za progon znanosti kroz povijest.

Fatma Aliye je u više navrata u svojoj poslanici iskazivala divljenje prema veličini europske znanosti, odnosno orijentalistike. Mnogi znanstvenici u Europi i Americi se znanstveno bave islamom, izučavaju orijentalne jezike, što je i za islamski svijet veoma korisno, smatra ona. Odala im je priznanje rekavši: “U tom kontekstu, sastavili su *Koran Analysé*, što je usluga koju sebi još nismo mogli učiniti; nismo uspjeli to prevesti na turski, već se služimo francuskom verzijom. Među tim orijentalistima ima tako velikih ljudi

³⁹ Isto, str. 180;

⁴⁰ Isto, str. 181.

⁴¹ Isto.

⁴² “Evropa je dinamičnost, a Azija učmalost”, govorio je Jean Chardin, autor jednog od najboljih putopisa o Perziji. – İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, str. 9.

čiji je jedini cilj nastojanje da dođu do istine i da joj služe.”⁴³

Sljedeći znanstvenik čije je djelo privuklo pažnju Fatme Aliye je Hartwig Derenbourg (1844–1908)⁴⁴ koji “piše biografiju Proroka” i koji je 1886. održao dva predavanja o potrebi učenja orijentalnih jezika na Visokoj školi u Parizu pod naslovom *Le Science des religions et l'islamisme (Religijske znanosti i islam)*.⁴⁵ Fatma Aliye je iz tih predavanja primijetila da u Parizu postoji velik interes za bavljenje islamom i da se studentima stavlja do znanja da je neophodno da nauče istočne jezike. Fatma Aliye u tome nije prepoznala orijentalistički prilaz koji se iskristalizirao još tridesetih godina devetnaestog stoljeća u djelu Edgara Kinea *Le Génie des religions (Genij religija)* i koji je iznjedrio “svest da je Orijent u intelektualnom smislu neophodan zapadnim proučavaocima jezika, kulturâ i religijâ.”⁴⁶ Ova turska spisateljica je stavove znanstvenika poput Derenbourga doživljavala kao poticaj da se i u turskoj sredini više radi na izučavanju orijentalnih jezika i islama. Dakle, uočavala je pasivnost Istoka koji je bio istraživačko polje Zapada.⁴⁷ Njenoj pažnji nije promakla ni opaska Hartwiga Derenbourga koji je govoreći o širenju islama u Aziji i Africi iznio stav da su tamošnji narodi “koji se nalaze između Evanđelja i Kurana” lakše primili islam zato što je ta religija “jednostavnija i čistija”⁴⁸ od kršćanske, mada je nije posebno komentirala.⁴⁹ Po svoj prilici, to je bio i njen stav koji nije smatrala da treba posebno argumentirati.

Nisu svi orijentalisti bili blagonakloni prema islamskoj vjeri, zapažala je Fatma Aliye. Jedan od najvećih neprijatelja islama, po njenim riječima, bio je Nicolas Perron (1798–1876),⁵⁰ autor knjige *L'Islamisme, son institution, son influence et son avenir (Islamizam, njegovo ustrojstvo, utjecaj i budućnost, 1877)*. Fatma Aliye kaže da se ne može načuditi “riječima napisanima protiv nas” i postavlja pitanje može li se s malo znanja arapskog jezika saznati baš sve o islamu.⁵¹ Ona podsjeća na kuranske riječi koje Allah upućuje Proroku Muhamedu: “Planine koje vidiš ne stoje, one se kreću”⁵² i zaključuje da je još u vrijeme

⁴³ Isto, str. 168.

⁴⁴ Francuski islamolog i profesor orijentalnih jezika, poznat po radovima o arapskom jeziku, književnosti i kulturi. Godine 1900. izabran za člana Akademije rukopisa i lijepe književnosti.

⁴⁵ F. Aliye, nav. djelo, str. 168–169.

⁴⁶ Edvard Said, *Orijentalizam*, prev. Drinka Gojković, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008, str. 186.

⁴⁷ “Od tada je za ovu stvar još više porastao interes. Zato toliko rade, a mi kad god vidimo njihova objavljena djela, shvatimo koliko je potrebno da i sami na tome radimo.” – F. Aliye, nav. djelo, str. 169.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Ravnatelj arapsko-francuske škole u Alžiru, autor više studija o islamu.

⁵¹ F. Aliye, nav. djelo, str. 170–171.

⁵² Isto, str. 172.

objave Kurana postojala svijest o tome da se Zemlja okreće, a da se “doskora vjerovalo da se Zemlja ne miče s mjesta i da se nebo okreće,” i da su “ubijali mudrace i filozofe koji su govorili da se Zemlja okreće.”⁵³ Perronovoj tvrdnji da je Prorok Muhamed spriječio napredak rekavši “Dalje nećete ići”, suprotstavila je hadise da se znanost mora tražiti makar bila u Kini i da se muslimani moraju baviti znanostima od kolijevke pa do groba.⁵⁴ Ona je također kritizirala Perronov stav o ženama u islamu za koje je napisao da im je islamska religija prvenstveno ukinula povlastice koje su imale prije objave islama i svela ih na niži društveni stupanj. Fatma Aliye je te tvrdnje pobijala ističući prava žena na razvod, te da “jedan muž ne može suprugu ni za trenutak, ni za minutu duže zadržati u svojoj kući” i da “u islamu pitanje braka ima onakav oblik kakav žele napraviti progresivni i moderni duhovi u Europi i Americi.”⁵⁵

Nicolas Perron je, po njenoj ocjeni, pogrešno shvatio islamsko učenje da su sve četiri knjige – Tora, Evanđelje, Psalmi i Kuran podjednako istinite. Napominje da ako nije shvatio što znače riječi o istinitosti četiri knjige, treba objasniti da muslimani “prihvaćaju i Toru i Evanđelje kao knjige koje su donijeli Mojsije i Isus”⁵⁶, tj. kao knjige proroka koje je zamijenio Kuran.⁵⁷ Ona na dušu Nicolasa Perrona stavlja veliku grešku, jer je četiri imamske škole (tj. četiri vjersko-pravne škole) poslije Prorokove smrti poistovjetio s četiri Evanđelja. Teško je pomisliti da Nicolas Perron nije znao što su mezhepi, odnosno vjersko-pravne škole.⁵⁸ Moguće je da se radilo samo o analogiji, jer vjersko-pravne škole pokazuju razlike u odnosu prema izvorima islamskog prava i hadisima sa stanovišta njihove vjerodostojnosti, kao što četiri Evanđelja svako na specifičan način opisuju život i prenose poruke Isusa Krista. Fatma Aliye je, međutim, taj stav protumačila kao Perronovo izjednačavanje imamâ s Prorokom (a ne s evanđelistima) i negiranje postojanja samo jednog Boga i samo jedne knjige, tj. Kurana. To više navodi na pomisao da možda Fatma Aliye nije dobro razumjela taj dio Perronovog teksta, jer piše: “Imami nisu naši proroci. Naša knjiga se ne mijenja. Mi ne iščekujemo proroka poslije Muhameda”, kategorično navodi Fatma Aliye.⁵⁹

Njeno najveće poštovanje izazvala je knjiga predavanja *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* (O herojima, obožavanju heroja i herojskom u historiji, 1841) škotskog filozofa, esejista, povjesničara i satiričara Thomasa Carlylea (1795–1881), koji

je jedno predavanje, tj. poglavlje pod naslovom *The Hero as Prophet (Heroj kao prorok)* posvetio Muhamedu, koji je za njega bio istinski prorok i velik čovjek. U Carlyleu Fatma Aliye vidi “zaljubljenika u Muhameda” i “najčuvenijeg znanstvenika koji sada govori u korist islamske religije.”⁶⁰ Turska spisateljica je Carlyleovu knjigu čitala u francuskom prijevodu Izoulet-Loubatièresa, čiji joj je predgovor također bio inspirativan, naročito u djelu u kome govori o neophodnosti religije u modernom društvu.⁶¹ U prilog njenom uvjerenju da je moguć, štoviše neophodan sklad između znanosti i vjere, zapisala je: “Europa je uvidjela, kao što je rekao i profesor Izoulet, da neće moći nastaviti s ateizmom. I ateisti pate zbog svog bezvjerja” te citira njegove riječi: “Hoće li moderno društvo moći živjeti bez glave? Svakako ne! Ako je tako, od koga će sada tražiti da ga vodi?”⁶²

Dobar dio teksta Fatma Aliye posvetila je stavovima Hyacinthea Loysona, čije je pravo ime Charles Jean Marie Loyson (1827–1912)⁶³, francuskog propovjednika koji je zbog svojih religioznih uvjerenja bio lišen svećeničke odore, ali koji je svejedno i dalje obilazio crkve, držao predavanja svuda gdje bi mu se ukazala prilika. Fatma Aliye je pročitala knjigu njegovih propovijedi *France et Algérie: Christianisme et Islamisme (Francuska i Alžir: kršćanstvo i islam, 1895)* iz koje je navodila pregršt citata u vlastitom prijevodu. Kao što smo istakli, upravo je Loyson bio povod da Ahmet Midhat posavjetuje Fatmu Aliye da napiše jedno djelo posvećeno napisima stranih autora o islamu.

Loyson je imao samosvojne religiozne poglede i za sebe je govorio da nije ni katolik, ni protestant, već jedino kršćanin. Fatma Aliye je ukratko iznijela sadržaj njegovih propovijedi, naročito dio u kojem se razmatra iskonska potreba ljudskog bića za vjerom koje je sazdana da nešto obožava. Govoreći o Loysonovoj govorničkoj vještini kojom je, kako kaže, ušutkao druge svećenike, Fatma Aliye ističe: “Loyson je učen, čestit, *on govori o vjeri koja je u skladu s modernim znanostima, razumom i mudrošću*”⁶⁴ (istaknula M. M.). Po svoj prilici, turska spisateljica dijelila je njegovo mišljenje o nužnosti vjere koja nije u sukobu s modernom znanostima i razumom.

⁶⁰ Isto, str. 187. Tekst Karlajlovog predavanja o Muhamedu, vidi URL: <https://ia902508.us.archive.org/17/items/ThomasCarlyleOnHeroesLectureIIPropheAsHero/Thomas%20Carlyle%20On%20Heroes%20Lecture%20II%20Prophet%20as%20Hero.pdf> (pristup: 3. 4. 2016).

⁶¹ Thomas Carlyle, *Les héros, les cultes des héros et l'héroïque dans l'histoire*, prev. Izoulet-Loubatières, Armand Colin, Paris 1888. – *Tezâhür-i Hakikat*, str. 24.

⁶² F. Aliye, nav. djelo, str. 197, 195.

⁶³ Francuski svećenik koji je 1869. ekskomuniciran, poznat po reformskim idejama. Opširnije na URL: <http://openiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1766&context=ocj> (pristup: 30. 10. 2017).

⁶⁴ F. Aliye, nav. djelo, str. 202.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, str. 174.

⁵⁶ Isto, str. 176.

⁵⁷ O tome, opširnije: *Оксфордска историја ислама*, ед. Пон Еспозито, прев. Порђе Трајковић, Београд: Clio, str. 318.

⁵⁸ Isto, str. 127–133.

⁵⁹ Isto, str. 176.

Loyson je 1895. godine održao dva predavanja koja su objavljena u obliku gore navedene studije. Fatma Aliye je posebno prevela njegovo priznanje vjere: “Ja sam kršćanski svećenik! Ali sam jedan od Isusovih učenika koji istinski vjeruju u njega. Ja se nisam pobunio protiv Isusa time što priznajem Muhameda kao proroka Arapa. Muhamed nije stvorio islamsku religiju, koju su prihvatili milijuni ljudi, bez božjeg otkrivenja.”⁶⁵ Nakon putovanja u Alžir, zapisao je da su Francuzi znali pokoriti Alžirce, ali da ih nisu uspjeli civilizirati. “Samo je jezik Kurana ono što će muslimani razumjeti. Oni ne razumiju riječi koje ćete im uputiti drugim jezikom, dakle jezikom Evanđelja, filozofije, znanosti, progresa. Pomislit će da vas je vrag poslao da ih pokvarite i skrenete s puta. Ponašajte se mudro prema njima i upustite se u razgovor o Kuranu,” citirala je Fatma Aliye.⁶⁶ Treba se sjetiti Napoleonovih priprema za iskrcavanje u Egiptu uz oslonac na tim orijentalista koji su mu poslužili za uspostavljanje kontakta s lokalnim stanovništvom. Edvard Said piše da je “Napoleon svuda nastojao da pokaže da se bori za islam; sve što je rekao prevedeno je na arapski kakav je korišćen u Koranu.”⁶⁷ U tom kontekstu treba shvatiti Napoleonove riječi da su “Francuzi istinski muslimani”, na koje je Fatma Aliye naišla u knjizi H. Loysona i citirala ih.⁶⁸ Zanimljivo je da se nije zadržala na ovoj Napoleonovoj izjavi čija joj pozadina po svemu sudeći nije bila poznata.

Loyson je propovijedao da će se “islam, ostavši islam, moći uskladiti s francuskim umom i zapadnom civilizacijom” te da “moderna civilizacija ima kvalitetu inkorporirati se u islam.”⁶⁹ Premda ne komentira ove navode, jasno je da Fatma Aliye dijeli Loysonovo mišljenje, dakle, ideju sinteze moderne civilizacije i islama kao nečeg prirodnog, što je postojalo u vrijeme procvata islamske kulture. Po njenim riječima, francuski propovjednik bio je uvjeren da će se u jednom trenutku u budućnosti ujediniti judaizam, kršćanstvo i islam i da će to biti vjera Abramova, oca svih vjerujućih, i Adamova, praoca svih ljudi.

Fatma Aliye je u rukama imala i francuski prijevod višetomne historije talijanskog pisca Cesarea Cantua (1804–1895) *Storia Universale (Opća historija)* (1840–1847) (sastojala se od ukupno 72 sveska). Na samom početku je prokomentirala da “nije moguće ne biti zaprepašten smjelošću da toliko krivotvori činjenice.”⁷⁰ Ona primjećuje da su klevete i optužbe na račun muslimana počele u vrijeme križarskih ratova i da su i dalje u modi među onima koji govore i pišu bez znanja.⁷¹ Na primjer, Cezare Cantu piše da su Tur-

ci kršćane nabijali na kolac i jeli. Fatma Aliye pobija te tvrdnje i naglašava da “Turci nijednog kršćanina za vrijeme križarskih ratova nisu nabili na kolac kao kebab i pojeli” i da “sada mnogi strani znanstvenici smatraju da je sramno to što su križari takav čin smatrali priličnim mnogim Turcima. Oni ne gledaju blagonaklono na posjetu Svetom grobu prelaženjem preko rijeke krvi nastale pokoljem šezdeset tisuća ljudi u Jeruzalemu. A kada je Saladin kasnije osvojio Jeruzalem, objavio je da je svim kršćanima život siguran i da će moći posjetiti Sveti grob. Dao je milostinju sirotinji koja je napustila Jeruzalem, dao amnestiju, bolesne primio u bolnice.”⁷² Cesare Cantu slikovito piše o pustošenju Konstantinopola od strane križara i nečuvenom divljaštvu prema gradu i njegovoj kulturi, dok je tursko osvajanje Carigrada, po riječima Fatme Aliye “događaj slavan u historiji”.⁷³ Uz to, ona ne propušta podsjetiti na riječi europskih historičara koji su isticali da su križari preuzeli od muslimana mnoga znanja i dostignuća u znanosti, poljoprivredi, umjetnosti, pa čak i u vojnim sredstvima.⁷⁴

Fatma Aliye u rukama je imala i djelo Johna Williama Drapera (1811–1882)⁷⁵ *A History of the Conflict Between Religion and Science (Historija sukoba između religije i znanosti, 1874)* u kome, slično Charlesu Mismeru, opširno piše o progonima znanstvenika od strane kršćanske crkve. Fatma Aliye u svom tekstu donosi Draperovu sliku negdašnje Andaluzije gdje su papa Silvester II. i čuveni Petar Prečasni školovani, gdje su bezbrižno i spokojno zajedno živjeli muslimani, kršćani i židovi, opisujući raskoš i urešenost andaluzijskih gradova, arhitekturu, noćno osvjetljenje, vrtove, noći pod mjesecinom, razgovore o književnosti, filozofiji.⁷⁶ “Historija nam pokazuje na kakvom su stupnju razvoja bile znanost, tehnika i umjetnost u Bagdadu. Dakle, islam nikako nije razlog za današnju propast,”⁷⁷ zaključila je Fatma Aliye i time se vratila na misao izrečenu na početku da “slabljenje islamske civilizacije nema veze s islamom nego s muslimanima”, tj. s letargijom, neznanjem, nepoštovanjem izvornih vrijednosti vjere. Hyacinthe Loyson je možda to rekao suptilnije: “O arapskom umu ne treba prosuđivati na temelju današnjeg propadanja, nego na temelju njegove negdašnje veličine.”⁷⁸

Fatma Aliye je nesumnjivo bila prva turska prosvjetiteljica i književnica svjesna trenutka u kojem je živjela, poražavajućeg stanja Osmanskog Carstva i

⁶⁵ Isto, str. 205.

⁶⁶ Isto, str. 203.

⁶⁷ E. Said, nav. djelo, str. 112.

⁶⁸ F. Aliye, nav. djelo, str. 203; riječ je o proglasu narodu u Aleksandriji 2. srpnja 1798. – E. Said, nav. djelo, str. 111.

⁶⁹ F. Aliye, nav. djelo, str. 203.

⁷⁰ Isto, str. 208.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto, str. 209.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto, str. 209–210.

⁷⁵ Djelo je s francuskog na turski jezik preveo i objavio u tiskari Tercümân-ı Hakikat Matbaası Ahmet Midhat 1896. pod naslovom *Nizâ-ı İlm ü Dîn ve İslâm ve Ulûm. – Tezâhür-i Hakikat*, str. 12.

⁷⁶ Isto, str. 216.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, str. 206.

islamskog svijeta u cjelini na početku 20. stoljeća. Zato je smatrala da treba raditi, spoznati opasnosti u kojima se islam nalazi i smisliti način za izbjavljenje. “Moramo brzo trčati na putu napretka, na kojem smo zaostali, iako smo bili ispred Europljana”, zapisala je.⁷⁹ Po njenom mišljenju, vrijeme napredovanja i sjaja islamske civilizacije bilo je vrijeme Proroka i pravovjernih halifa, vrijeme u kojem se slušala Božja riječ. Krivila je despotski režim za nedostatak slobode izražavanja: “Kako je tisak bio nijem, kako nije bilo slobode govora i kako je bila zabranjena prodaja europskih djela koja govore o nama, iako ima i onih za koja je to bilo opravdano, zar ne bismo napokon trebali shvatiti u kakvom smo stanju i položaju?”⁸⁰ – pitala se Fatma Aliye.

U vrijeme nastanka djela *Tezâhür-i Hakikat*, sultanski despotizam kao prepreka za napredovanje bio je srušen i više nije mogao biti izgovor za nečinjenje i učmalost koji su, po mišljenju turske autorice, Europljanima stvarali prostor “da govore besmislice”.⁸¹ Primjećivala je da bi mišljenja europskih orijentalista bila drukčija da su poznavatelji arapskog jezika preveli na neki europski jezik barem neka djela islamskih mislilaca, poput djela *Tehâfüt’ l-Felâsife (Nasrâtaj na filozofe)* Imama Gazalija i drugih. Razloge za slabost islamske kulture njenog vremena nalazila je i u nedostatnoj naobrazbi omladine u kojoj su rijetki oni koji znaju arapski jezik i koji zbog toga ne razumiju smisao *Kurana* i tefsira.⁸² S druge strane, obrazovani muslimani ne znaju europske jezike i zato ostaju neobaviješteni o tome što se sve piše i govori protiv islama i u kakvoj se opasnosti nalazi.

Dijalog s europskim predstavama o islamu završila je pobijanjem uvriježenih stavova poput predrasuda o pokrivanju žena i uopće o položaju i pravima žena u islamu, budući da to pitanje gotovo uvijek budi negativne reakcije nemuslimanskog svijeta.⁸³ Da žena nije u podređenom položaju, Fatma Aliye je pokušala dokazati nizom primjera iz povijesti, hadisom u kome se kaže: “Ako vas u isto vrijeme pozovu oba roditelja, odazovite se majčinom pozivu” ili drugim koji kaže “Raj je pod nogama vaše majke.”⁸⁴ Posebno je navodila dojmove arapskog putnika Ibn Batute koji je obilazio oblasti kojima su vladali Turci u XIV stoljeću i pisao da “Turci odviše poštuju i vole žene čiji je položaj vrlo uzvišen, viši od muškog.”⁸⁵ Priznavala je, ipak, da su žene izgubile svoja prava, u koja se nije

diralo sve dok su “vladali pravda i čestitost.”⁸⁶ Fatma Aliye i kod ovog pitanja, dakle, poseže za izvornim vrijednostima islamske religije koje su napuštene. Ma kako da su hadisi pokazatelj principa, etičkih normi i vrijednosti islama, oni su često jedini argument Fatme Aliye. Pored hadisa, davala je obilje primjera iz povijesti. Ti primjeri, međutim, nisu mogli odagnati niti objasniti sumorne prilike u kojima se nalazila muslimanska žena i čitavo društvo njenog vremena.

ZAKLJUČAK

Fatma Aliye se ovim spisom, napisanim za osmansku intelektualnu sredinu, iskazala kao učena i umna žena koja stoji čvrsto na braniku svoje povijesti i kulture. Iako je njen rad uglavnom prepričavanje i raspravljanje s djelima europskih orijentalista, ona se trudila biti objektivna i sistematična, te činjenicama potkrijepiti svoje stavove. Ne samo da je iznosila pozitivne i negativne stavove o islamu na Zapadu, već je tragala za uzrocima takvih stavova i za one negativne nalazila krivicu i na islamskoj strani. Ona je apelirala na islamske znanstvenike i pisce da više rade i objavljuju i da na taj način doprinesu da puna istina o islamskoj religiji dođe do izražaja. Njeni apeli da se Istok intelektualno dostojno suprotstavi Zapadu pokazuju svijest o neophodnosti interkulturalnog dijaloga i njen aktivni angažman na javnoj sceni. Edward Said je procjenjivao da je “između 1800. i 1950. godine napisano oko 60.000 knjiga o Bliskom Orijentu” te da “nema ni približno sličnog broja za orijentalne knjige o Zapadu”.⁸⁷

Utoliko je rasprava *Tezâhür-i Hakikat* dragocjenije štivo za istraživanje književnih i kulturnih veza Istoka i Zapada, ali i intelektualne historije posljednjeg stoljeća Osmanskog Carstva koju je svojim djelom i rijetkim umom obogatila Fatma Aliye. Ma kako da je napisan emotivno, katkad čak i naivno, ovaj tekst zavrjeđuje pažnju jer ukazuje na još jedan značajan fenomen duhovne klime Osmanskog Carstva na zalasku: napor da se prevlada dihotomija između težnje ka europeizaciji, dostizanju europske znanosti i kulture i očuvanja tradicionalnih vrijednosti i identiteta. Dilema Istok ili Zapad, tradicionalno ili moderno, za Fatmu Aliye nije se postavljala. Duhovni okvir u kojem je živjela bio je islamski i ona ga se čvrsto držala, duboko vjerujući da nove znanosti i umjetnosti ne mogu ugroziti islam.

Ono što plijeni u njenom pristupu jest solidna obaviještenost o europskoj orijentalistici, kritičnost i prema stanju kulture u Osmanskom Carstvu čiji intelektualci nisu ni izdaleka pratili intelektualna kretanja u Europi, ali i prema europskoj islamistici koja je često bila opterećena predrasudama. Napisi europskih auto-

⁷⁹ Isto, str. 222.

⁸⁰ Isto, str. 217.

⁸¹ Isto, str. 219.

⁸² Tumačenje kuranskog teksta.

⁸³ O tome je napisala posebna djela: Fatma Aliye, *İslâm Kadınları*, İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2009, Fatma Aliye-Mahmud Esad, *Çok Eşlilik*, prir. Firdevs Canbaz, İstanbul: Hece Yayınları, 2007.

⁸⁴ Isto, str. 227.

⁸⁵ Isto, str. 237.

⁸⁶ Isto, str. 231.

⁸⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 274.

ra koji afirmativno govore o islamu zauzeli su značajno više mjesta u njenom spisu, naročito oni dijelovi koji apostrofiraju potrebu modernog društva za religijom koja nije u neskladu sa znanstvenim i tehničkim dostignućima. Fatma Alije je djelom *Tezâhür-i Hakikat* iskazala razvijenu znanstveničku i društvenu svijest i potrebu da dokaže da nema razloga da ne postoji harmonija između islama i modernog svijeta.

Hrvatskom jeziku prilagodila
Dijana ĆURKOVIĆ

LITERATURA

Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye. Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Osmanlıca'dan çeviren Bedia Ermat, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Barbarosoğlu, Fatma, *Fatma Aliye: Uzak Ülke*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Canbaz, Firdevs, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, magistarski rad, rukopis, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.

Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2012.

Fatma Aliye Hanım, *Tezâhür-i Hakikat*, ur. Ali Utku, Mukadder Erkan, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.

Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.

"Fatma Aliye", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, 413–414.

Јелена Димитријевић, *Нове*, Службеник гласник, Београд, 2012.

Karaca, Şahika, "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, 1481–1499.

Luis, Bernard, *Muslimansko otkriće Evrope*, prevela Vineta Marinović, ATC Avangarda, Beograd, 2004.

Marvel, Elizabeth Paulson, *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*, magistarski rad, rukopis, The Ohio State University, 2011.

Namik Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi. (İslâmiyet ve Maârif)*, ur. M. Fuad Köprülü, Milli Kültür Yayınları, Ankara, 1962.

Оксфордска историја ислама, прир. Џон Л. Еспозито, Слио, Београд, 2002.

Ортајли, Илбер, *Најдужи век империје*, прев. Мирјана Маринковић, Српска књижевна задруга, Београд, 2004.

Ortaylı İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Said, Edward, *Orientalizam*, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, Beograd, 2008.

Türk Edebiyatı Tarihi, 3, ur. Talât Sait Halman *et al.*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.

Uçman, Abdullah, "Namık Kemal", *Tanzimat Edebiyatı*, ur. İsmail Parlatır *et al.*, Akçağ, Ankara, 2006.

Uluköse, Güven Taneri, *Fatma Aliye. Bir Biyografi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2013.

Yeni Türk Edebiyatı 1839–2000, ur. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2005.

URL: <https://ia902508.us.archive.org/17/items/ThomasCarlyleOnHeroesLectureIIProphetAsHero/Thomas%20Carlyle%20On%20Heroes%20Lecture%20II%20Prophet%20as%20Hero.pdf> (pristup: 3. 4. 2016).

URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101073312132;view=1up;seq=9> (pristup: 30. 10. 2017).

URL: <http://openuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1766&context=ocj> (pristup: 30. 10. 2017).

SUMMARY

FATMA ALIYE AND DEFENSE OF ISLAMIC VALUES

The article concerns an analysis of the recently published text by Fatma Aliye debating with European ideas and prejudices about Islam that has not been a subject of interest in the South Slavonic intellectual and academic circles.

Fatma Aliye (1862–1936) was the first Turkish woman novelist, the first Turkish woman philosopher, and the author of the book *Tezâhür-i Hakikat (Appearance of Truth)* that was published for the first time in January 2016 on the occasion of the 80th anniversary of her death. Like some writers of the Tanzimat era, especially Namik Kemal, Fatma Aliye entered the debate with the European writers wishing to oppose the prevailing Orientalist approach in Europe that had been blaming Islam for the stagnation of sciences and culture. She demonstrated enviable erudition and devotion to the Islamic culture. Her views show the permanent duality of the Ottoman intellectuals between their desire for Westernization and their need to stay in the Islamic tradition. In many aspects, the approaches to Islam and the defence of Islamic values of Fatma Aliye are still current.

Key words: Fatma Aliye, *Tezâhür-i Hakikat (Appearance of Truth)*, Orientalism, Islam, woman